

„A világosi nap letűnével, sötét éj borult a nemzetre.

Az alkotmányos közélet teljesen száműzetvéen hazánkban, helyét a pártok özőne által automátszerű mozgásban tartott központosítási igazgatás foglalta el.

És belejutónk a hivatalnoki merev rendszerbe, mely a kiskorúság bélyegét sűtven öregére s fiatalára, nem hívott, de nem is szükségelt gyámul veté föl magát a nemzet nyakára. Minő sikerrel? – Mutatja az eredmény.

A hosszú, kinteljes éj után most újra derül a hajnal, s a fölkelő nap első sugárai munkára hívják a nemzet napszámosságait.”

E sorokkal kezdődik az Októberi diploma nyomán a „kis forradalom” 1861. január 7-i tisztújításán polgármesterré választott Osztróvszky József (1818-1899) Alkotmányzsebkönyv-e (1861), mintegy – a korainak bizonyult – alkotmányos hajnalhasadás iránti általános vágyakozásnak is hangot adva. A derengés bizony évekig tartott, míg a kiegyezéssel (1867) valóban feljött ismét a magyar alkotmányosság napja: a visszatérés – ha jelentős önkormányzattal is – az 1848. áprilisi törvények megalapozta fundamentumhoz.

Szeged népképviselői közgyűlése 1849. július 27-én tartotta utolsó ülését, ennek jegyzőkönyve azonban már hitelesítés nélkül maradt.

Haynau a városházán

A honvédsereg utolsó egységei 1849. augusztus 1-jén távoztak Szegedről, a város egy-két napra senki földjévé vált, ha nem teljesen uratlanná is, hiszen a tisztviselők egy része, élén Vadász Manó polgármesterrel, helyén maradt. Haynau augusztus 3-án a városházán ültette fel hadiszállását, innen hirdette ki korábbi keltű proklamációit és osztogatta parancsait. Még dörögtek Szőregnél az ágyúk, amikor az általa július 25-én a IV. hadtest mellé rendelt gr. Cziráky János hadművelési területi császári biztos augusztus 5-én kinevezte a város új, ideiglenes tisztikarát. A polgármester, egyben királyi biztos: Wöber György, főbíró Szluha Gáspár, főkapitány és egyeztető tanácsnok Farkas János, tanácsnok Lengyel Pál, Heszler József, Kolb Ádám és Leffter Mihály, főjegyző Kolb Antal, főügyész pedig Agácz Dániel lett. Valamennyien próbált, régi városi tisztviselők; Wöber 1848. május 16-ig főbíró; az alkotmányos tisztikarból Heszler és Farkas őrizte meg tisztét; utóbbit később Gyulai Gaál Edvárd kerületi főbírnak a város „politikai ügyeivel” újólal is fölruházta. Eredetileg Leffter Mihály is alkotmányos tanácsnok volt, mivel azonban 1849 februárjában kerekelt oldva engedély nélkül az ellenség megszállta Pestre távozott, székét megüritőnek tekintették, s betöltötték. Nem esett ugyan szó a város többi, szak- és segédhivatalnokairól, valamint szolgálóiról, de – mint a későbbiekből visszafelé következtethetünk – jórésztük szintén helyben maradt, és egyelőre tovább szolgált.

A Haynau főparancsnok által a cs. kir. hadsereg, valamint az orosz „segédszabályozók” mellé rendelt császári és

Önkényuralom és visszarendeződés Szegeden

A világosi nap sötét éje

királyi biztosok részére már július 1-jén kiadott utasítás megszabta, hogy a „kompromittált vagy engedetlen” vármegyei és a városi hivatalokat, bármilyen beosztásban vannak is, el kell bocsátani, és a kormányhoz hű, területük nyelvét ismerő személyekkel kell helyettesíteni (6. §). Mindez csak ideiglenesen történhetett, főntartva a kormánynak a közigazgatás későbbi újjászervezését. Szegeden egyelőre csak a derék Ököl Máté írnokot fosztották meg állásától.

A városból távozó Cziráky gróf helyét Haynau augusztus 13-i megbízatásából a dunántúli konzervatív bírtokos, a III. hadtest volt hadbiztos, Gyulai Gaál Edvárd kerületi főbírtos (főkormánybírtos, főispán) vette át, akinek illetékességi területe a székhely Szeged sz. kir. városán kívül Csongrád, Csanád és Békés vármegyékre terjedt ki. A főbírtos kinevezésének másnapján megjelent a városban, tette dolgát, főként a hadsereg ellátását és a levert szabadságharc szereplőit illetően, szeptember 19-én pedig megemléskedett az 1848. május 16-án megválasztott tisztikar megbízatását, megszüntette fizetésük folyósítását, s némi módosítással újra kinevezte az 1847. november 18-19-én megválasztott régi tisztikart. Gyulai Gaál Edvárd határozatának tanácsai jegyzőkönyvben rögzített szavai is ezt sugallják: a főbírtos nem kevesebbre törekedett, mint a forradalom és szabadságharc intézményeinek teljes eltörlésére. Mint olvashatjuk:

„a múlt 1848-ik évi mártíri események szűlte legutóbbi [1848. májusi] tisztújítás alkalmával megválasztott tisztikar – eddigi fizetésének azonnali behúzásával megsemmisítették, kijelentvén egyszersmind a lázadás alkalmával történt, s annak korszakába eső bármely néven nevezendő lázító felszólítások, hirdetések, akár a pártútkor kormánya, akár pedig azzal egyetértett városi tanács által kibocsátott és hozott rendelkezések s határozatok s ezáltal semmissé tétetvén, ennek folytán azon kormányzati rendszert, meny a kir. helytartói Tanácsos s kir. Biztos Babarczy Antal úr [...] elnöklete alatt 1847. mindszenet hava [november] 18-19. napján tartott tisztújító szék eleje óta a béke felbomlásztásával hazánk szerete megszüntetett, ezennel visszaállítani, s ezt további átalakítási rendeletek kibocsátásáig szorosan megtartani rendelve, eme ősi, a hazával majd egykorú sz. kir. Szeged Város tisztikarát pedig újólal ekkép[al] alakítani méltóztat[al]” (1849: 314. tan. jkv.).

Szabályzatok, biztosok

A vezető tisztviselők, az egyetlen Lengyel Pál kivételével, ugyanazok maradtak, mint előbb, ám a tanácsnokok száma 8-ra emelkedett; közülük négyen – Gerentsér János, Veszelinovics Bazil, Kolb Ádám és Leffter Mihály – törvényszékiek voltak. A főbírtos az addigi gyakorlatot követve a tanácsra bízta az alacsonyabb, főleg irodai írnoki állások betöltését, valamint a „külbírtosok” ez előtt rendszere-

A szentségtartó, amelyet Osztróvszky József, a szabadságharc kormánybiztosa, későbbi szegedi polgármester az 1848-49-es szabadságharc utáni várfogsága alatt faragott. (Fotó: Schmidt Andrea)

Városok megyei főnöke

sített 20 pusztázókból állott rendőri csapatnak hív és alkalmas férfiakból összeállítását”. Csak éppen fegyvert nem hagyott náluk sem. Bár bújta e városi rendőrség továbbra is megmaradt, 1851-től a cs. kir. csendőrség (zsandárság), 1852-től pedig a cs. kir. rendőrség látta el valójában a „rendvédelmi” feladatokat.

Haynau Bécsben, 1848. október 24-én kelt rendeletében tette közzé a Provisorischer Verwaltungs-Organismus für Ungarn (=Ideiglenes közigazgatási szervezet Magyarország számára) című szabályzatot. E szerint a hadsereg főparancsnok mellett Geringer Károly személyében a polgári ügyekre megbízott császári biztos tevékenykedett, az őt katonai kerület (District) parancsnokai mellett egy-egy miniszteri biztos látta el a polgári adminisztrációt; a katonai kerületeket polgári körzetekre osztották, élükön a kerületi főbírtosokkal; alattuk pedig a megyék élén álló, megyefőnöki címmel fölruházott kormánybiztosok, a melléjük rendelt járási biztosokkal, közigazgatási szakbírtokkal működtek. A végrehajtási utasítás 7.B-á szerint a polgári kerületekbe beletartoztak a szabad királyi városok is, melyek – élükön a „korábbi törvényes rendelkezések szerinti” közigazgatással, személy szerint a polgármesterrel, aki egyébként az 1847-i rendszerben legtöbb városban még második ember volt – közvetlenül a kerületi főbírtosnak (Districts-Oberkommissar) voltak alárendelve.

Ebben a rendszerben Szeged megmaradt a városban székelő kerületi főbírtos közvetlen joghatósága alatt, s mint ilyen a nagyváradi katonai kerületbe tartozott. Gyulai Gaál Edvárd sem értvén teljesen egyet a centralizáló önkényuralommal, megbízatásáról 1850 februárjában lemondott; helyére Cseh Edvárd – korábban Baranya vármegyei biztos, megyefőnök – került, és egyidejűleg a nagyváradi kerület miniszteri biztosa is lett. Helyette szegedi polgári kerületében Szabó László működött, aki néha helyettes főispánnak nevezte magát.

Bonyhády (Perez) István (1802-1891) megyefőnök 1850. július 8-án még csak mint társhatóság Csongrád vármegyének a főnöke értekeztetett a tanácsból az egykori kormánybiztos, Egressy Gábor után, az 1850. október 5-i tanácsülés jegyzőkönyvével; alattuk pedig a megyék élén álló, megyefőnöki címmel fölruházott kormánybiztosok, a melléjük rendelt járási biztosokkal, közigazgatási szakbírtokkal működtek. A végrehajtási utasítás 7.B-á szerint a polgári kerületekbe beletartoztak a szabad királyi városok is, melyek – élükön a „korábbi törvényes rendelkezések szerinti” közigazgatással, személy szerint a polgármesterrel, aki egyébként az 1847-i rendszerben legtöbb városban még második ember volt – közvetlenül a kerületi főbírtosnak (Districts-Oberkommissar) voltak alárendelve.

ben az illető megyei főnök közvetlen igazgatása alá rendeltetnek”. A megyékbe be nem osztott kerületi székvárosokhoz december 11-én még Debrecen csatlakozhatott, mely „kivétel szerű viszonyai”, kereskedelme, népessége és területe alapján mégis közvetlenül a nagyváradi kerületi főispán alá került.

Némely szegedi polgárok Debrecenhez hasonló „kiváltságot”, megyén kívülséget szerettek volna elérni, Budán azonban süket fülekre találtak. Geringer szerint fölhozott indokai „a jelen rendszer mellett [...] igen csekély súllyal bírnak; a függetlenítés mind kormányzati, mind pedig gazdasági tekintetben [...] csak a felügyelést nehezítené, de a legközelebb várható új község rendszer a felmerült aggodalmaknak úgyis véget vetend”. E többször megígért szabályozásból végül is az 1851. augusztus 18-án kibocsátott ideiglenes helytartói utasításra futotta, de ez csak a szabad királyi és rendezett tanácsú városokat illette.

Az utasítás az 1849. március 17-i ideiglenes birodalmi községi törvényen alapult, lényeges korlátozásokkal. A „községnek” – ez esetben a két korábbi várostípusnak – egy tagabb és egy szűkebb területi szerve: a községi választmány és a községtanács volt, s mindkettő vezetője a polgármester.

A helytartó határozza meg – politikai hangulattól függetlenül –, hogy a községi választmány – választással, avagy valamely felettes közigazgatási hatóság által kinevezéssel jön-e létre. A választ-

tási elv mellőzésének lehetősége – és tényleges gyakorlata – volt a legfontosabb eltérés a birodalmi törvénytől. Emellett az már szinte szót sem érdemel, hogy tagjait vagy akár más községbelieket közül – a polgármestert is a kormányhatóság nevezte ki, mint ahogyan a választmányt föl is oszlathatta. Ez utóbbi a birodalmi törvényből hiányzott ugyan, bizonyos „nevezetesebb városok” községi rendjében mégis megtalálható.

A községtanács a polgármesteren kívül díjazott és díjmentes tanácsnokokból állott, számuk a község nagyságától függött; a községi választmány hármas jelölése nyomán (kerület) politikai hatóság nevezte ki őket.

1851 őszén több utalás történt arra, hogy a községrendezés küszöbön áll, ami végül is megint csak felemás módon – meg is történt. Szó sem volt arról, hogy a leendő községválasztmány majd teljesen újjáalakítja a tanácsot és a tisztviselői kart, hiszen ennek éppen a választmány megalakulása előtt kellett „felsőbb megfigyelésre” újabb esküt tennie. A pest-budai kerületi főispán pedig Wöber Györgyöt éppen akkor nevezte ki polgármesternek, lévén eddig csak behelyettesített a tisztségben, amikor a községválasztmányt.

A város szélesebb körű testületi szerve 1851. november 16-ától 1860. december 7-éig a községválasztmány volt, amely – nevével ellentétben – nem választással, hanem polgármesteri javaslatra kerületi főispáni kinevezéssel (1851), majd beiktatással (1856) nyerte el megbízatását. 36 tagja volt; összeállításakor különösen arra ügyeltek, hogy a „városban minden osztályérdekek és vallás kellőképpen képviseltessék”. Így jutottak képviseltekhez a zsidók, akiknek az 1848. XXIII. te. szerint nem volt választójoguk.

Mindvégig magyar

Üléseit az elnök-polgármester hívta össze, megválasztott rendszertelenséggel. 1851-ben még nyilvánosan ülésezett, Bonyhády azonban felsőbb rendelkezések nyomán 1852. január 26-án elrendelte a zárt ajtók mögötti üléseket. A tanácskozás és a jegyzőkönyv nyelvére – a Bach-rendszer minden németesítő törekvése ellenére – mindvégig magyar maradt.

Az 1847-i alapon álló, konzervatív Wöber György polgármester vezette tisztviselői kar a komótosan működő, hagyományos városi ügyintézés szokásos gyakorlatát folytatta, amelybe olykor – különösen a vagyon- és pénzkérdésekbe – súlyos hibák csúszhattak. A városi vagyonszerzés sem volt minden rendben. Wöber György, a – Reizner szavaival – tiszta jellemű polgármester nem tudván elviselni Bonyhády támadásait, lemondott. A helytartósági osztály azonban nem engedte ilyen könnyen szabaddulni; az 1855. december 18-i tanácsülési jegyzőkönyv szerint csupán fölfiggesztette, a városi tanács személyzetének és a városi vagyon viszonyainak rendezésére pedig biztosként Gartner Antal helytartósági fogalmazót küldte ki. Az új polgármester

kinevezéséig a tanácsüléseket az elnökölt.

A város hagyományos igazgatásának „korszerűsítését” Gartner dolgozta ki, végrehajtása azonban már utódjára, a frissen kinevezett polgármesterre, Gamperl Alajos volt pesti tanácsnokra várta. Hivatali esküjét 1850. június 19-én letétén, 24-én közölte a tanácsal, hogy budai helytartósági osztályi nőksége provizórikus szervezetben a városi tiszt és szolgái állások teljesen új betöltését rendelte el.

Az 1849. szeptember 7-i tisztviselő-kinevezés papírra megteremtette a szabad királyi városi törvényhatóság szolgálatát, azaz a városi tanács tagjainak személyi feltételeit. Ezt nyugtázza a Magyar Hírlap 1850. január 1-jei tudósítása, amely szerint „Szeged a városi bíróság több hónap óta gyakorolja hatóságát, kerületi főispán rendelkezéseire 1849. november 19-én törvényszékekkel lényegileg azonos összetételű rögtönzött bíróság is alakult.

Az 1849. november 19-i császári elhatározás alapján Haynau Magyarországon négy szintű cs. kir. ideiglenes bírósági szervezetet alakított. Ez járásbíróságokra, megyei törvényszékekre, kerületi főtörvényszékekre és (székvárosok) meg nem alakult legfőbb törvényszékekre tagolódott. E bíróságok mellett a társasbíróságok voltak kivéve a járásbíróságok, amelyek egyesbíróságként működtek, amik kivételesen – nagyvárosok esetén – az ún. első osztályú járásbíróság társasbíróságként működött, mégis több járásra kiterjedő illetékességgel.

A választók ítélete

A Szegeden szervezett kir. megyei törvényszék és kir. első osztályú járásbíróság a pest-budai kerületi főtörvényszék illetékességi köré tartozott. Az új bírói szervezet megalkotásakor figyelembe vették a „helyi erőket” is: lett Szabó László addigi kerületi főispánhelyettes a törvényszéknek, Szluha Gáspár pedig a járásbíróságnak az elnöke. Mivel „collegialis bíróság”, azaz első osztályú cs. kir. járásbíróság – s nem a törvényszék mint Reizner vélte – a város háza termében működött, a vékenységét 1850. szeptember 29-én kezdő cs. kir. törvényszék számára „a város kisasszonyok piactériáján”, tehát a Kárász-házban rendezte ki a város; Kárász Béla éppen raboskodott ekkor.

Egy 1850. június 30-i igazságügy-miniszteri rendelettel bevezették a cs. kir. állami ügyészség intézményét. A szegedi „állami ügyész” a törvényszék, illetve a járásbíróság mellett kerületi főügyész volt. Szeged tiszt főügyésze ezalatt megszűnt vádképviselő lenni, a szó szoros értelmében a város ügyvédjévé vált.

Csongrád megyei (berkegi) illetékességi területén változatlanul működött a rögtönzött törvényszék, amelyet 1851. február 17-én Bonyhády megyefőnök nevezett ki Kolb Ádám elnökkel, majd októberben a kerületi katonai parancsnok erngett meg Agácz Dániel városi főügyész elnöklésével fórum a betyárvilág fölvetése miatt évről évre meghosszabbított statárium szorult.

Az önkényuralom városi vezetésében résztvevő szegedi polgárok fölött 1860/61-évi ítéletet mondott a választók (Folytatás a 9. oldalon)